

ŽELJKO TOMIČIĆ

VELEBITSKO PRIMORJE IZMEĐU ANTIKE I RANOGA SREDNJOVJEKOVLJA – PRIMJER STARIGRADA*

Akad. Željko Tomičić
Ulica Antuna Šoljana 3
HR – 10000 Zagreb
e-pošta: ztomicic@iarh.hr

DOI: 10.21857/9e31lhv2dm
Izvorni znanstveni rad

U prilogu se pokušava ocrtati kulturno-povijesna slojevitost okolice Starigrada Paklenice, jedinstvene i nezaobilazne točke dugog trajanja života na prostoru velebitskog podgorja, pripadajućeg primorja i akvatorija, tijekom vladavine istočnorimskog cara Justinijana I. (527.–565.). U neposrednoj okolici Starigrada prepoznato je graditeljsko nasljeđe u kojem se ističu utvrde Gradina Modrič Draga i Sv. Trojica. Tim je ostacima fortifikacija autor posvetio posebnu pozornost tijekom svojih terenskih proučavanja i dokumentiranja, odnosno snimanja pomoću bezposadne letjelice – drona. U radu se naglašava moguća posebna važnost kastrona Sv. Trojica kao utvrde hegemonu, koja je u 6. st. možda mogla preuzeti ulogu središnjeg naselja promatranog dijela velebitskog podgorja, tj. nekoć antičkog Argirunta.

Ključne riječi: Argirunt, Starigrad Paklenica, Velebit, rekonkvista, car Justinijan I., utvrde kasne antike / *Key words: Argyruntum, Starigrad Paklenica, Velebit Mountain, reconquest, emperor Justinian I, late antique fortresses*

* Ovaj je prilog nadahnut višegodišnjim zanimanjem za opsežan projekt utvrđivanja istočnog priobalja Jonijeva zaljeva tijekom rekonkviste cara Justinijana I., unutar kojega posebno mjesto pripada ostacima kastrova u Velebitskom primorju u arealu Starigrada Paklenice. Iz šire slike predočene na znanstvenom skupu *Starigrad Paklenica* (23.–25. travnja 2018.) u priopćenju "Područje Starigrada Paklenice i priobalja Velebita u epohi cara Justinijana I. (527.–565.)", koje je u tisku, izdvojene su kasnoantičke utvrde Sv. Trojica i Gradina u Modrič Dragi. Opseg kastrona Sv. Trojice, najvećeg na području Hrvatske, kulturno-povijesnom slojevitosti potiče na razmišljanje o njegovoj mogućoj ulozi hegemonu koji se nameće kao nasljednik antičkog Argirunta.

Uvodne napomene

U posebnim uvjetima povijesnog preobražaja, i kao osoba i kao stvaralac istočnorimski car Justinijan I. (527.–565.) udario je pečat jednom razdoblju razvitka rimskog društva, koje se obično označava kao kraj antičke rimske države i početak srednjovjekovnog, feudalnog Bizantskog Carstva. Otvarajući put novoj epohi, Justinijan je rimskoj prošlosti podigao brojne trajne i veličanstvene spomenike, poput kodifikacije rimskog prava, graditeljstva, umjetničkog obrta, trgovine na velike udaljenosti, restitucije Imperija, pokušaja uspostavljanja duhovne ekumene i slično. Justinijanovom upornošću rimska vlast je proširena na gotovo sva područja koje je Carstvo obuhvaćalo prije 476. godine. Doba Justinijanove dinastije (518.–610.) nadahnuto je težnjom za uspostavljanjem mediteranskog obujma staroga carstva. Rekonkvista cara Justinijana zahvatila je i prostor Ilirika, koji se našao u središtu vojnih događaja i barbarskih upada.¹ Posebice je to važno za prostor zapadnog dijela Ilirika (Dalmacija, Liburnija i Istra) te susjedne Italije, koji su bili zahvaćeni iscrpljujućim ratovanjima Justinijana I. s Istočnim Gotima od 535. do 553. godine. Razvedena istočna obala Jadrana s arhipelagom i prepoznatljivom urbanom matricom bila je od posebne važnosti tijekom rekonkviste, pa je u tom smislu svakako bio značajan i Velebitski kanal uz kojega su, zahvaljujući podacima starijih antičkih autora, a posebice povijesnim vrelom anonimnog ravenkog kozmografa, zasvjedočene relativno učestale postaje života i prometovanja. U tom je nizu značajno mjesto pripadalo Argiruntu, tj. današnjem Starigradu Paklenici.

Na prijelazu kasne antike u rani srednji vijek pomaže nam u oblikovanju moguće slike promatranog dijela priobalja Velebita dragocjeno pisano zemljopisno i povijesno vrelo *Cosmographia (Opis svijeta)* anonimnog Ravenjanina.² Nastala u 7. stoljeću, svakako na temelju nešto ranijih podataka, vjerojatno iz prve polovine 6. stoljeća, *Kozmografija* pokazuje da je autor sam oblikovao tekst na temelju sheme zemljopisne predaje cestovnih odnosno plovidbenih pravaca.³ Anonim iz Ravene navodi poimence i *civitates* raspoređene uz obalu Velebitskog prigorja od jugoistoka prema sjeveru. Ravenjaninu su na tom području Liburnije poznati *Argerunto* (Starigrad Paklenica), *Bigi* (Karlobag), *Ospela* (Stinica), *Puplisca* (Sv. Juraj – Jurjevo) i *Senia* (Senj).⁴ Naime, anonimni Ravenjanin općenito sva naselja odnosno postaje i luke koje spominje naziva *civitates*, čije se značenje upravo u to doba preobražava u "grad" bez obzira na etimološki i pravni sadržaj.⁵

¹ Ciglencčki 2009, 205–222.

² Čače 1993, 347–440.

³ Matijašić 2001, 285–294.

⁴ Suić 1976, 14, 303.

⁵ Matijašić 2001, 288; Matijašić 2006, 81–87.

Anonimni Ravenjanin je u knjizi IV, poglavlju 22, naveo da su u zemlji Tarsatičkoj Liburniji postojali vrlo mnogi gradovi (*In qua patria plurimas fuisse civitates legimus, ex quibus aliquantas designare volumus, id est civitas*). Te su zajednice: *Elona* (Nin), *Dan*, *Coriton* (Karin), *Argerunto* (Starigrad), *Bigi* (Bag), *Ospela* (Stinica), *Puplisca* (Sv. Juraj), *Senia* (Senj).⁶

Tijekom kasne antike i na prijelazu u rani srednji vijek stvoren je “most” preko kojega se na starijim baštinjenim slojevima u primorju, podno planine Velebita – *mons Albiium* (Strabon, VII.5.4) i susjednog otočja, te općenito diljem istočne obale i zaobalja Jadrana, odvijala graditeljska djelatnost usmjeravana iz carskog središta u Konstantinopolu. Središnja vlast pod žezlom istočnorimskog cara Justinijana I. bila je usmjerena prema velikom projektu rekonkviste zapadnih dijelova Carstva, kojim su vladali germanski vladari. Careva je epoha obilježena iscrpljujućim ratovima s Perzijancima, Vandalima, Istočnim Gotima, Vizigotima, odnosno i sa Slavenima, o čemu saznajemo od njegova suvremenika i vrsnog povjesničara Prokopija iz Cezareje.

Na dijelu priobalja Velebita promatramo dvije značajne točke u širem prostoru današnjeg Starigrada Paklenice, na temelju autorovih proučavanja utvrđenih naselja na položajima uz Velebitsko podgorje i priobalje, od Gradine iznad Modrič Drage na jugoistočnom obalnom rubu Velebitskog kanala, do velikog kastrona Sv. Trojice zapadno od Starigrada Paklenice. Riječ je o primjerima utvrda koje se uklapaju u opću cirkummediteransku sliku tzv. kastrizacije, primjerene epohi cara Justinijana I. Promatrani na manjem dijelu sjevernog dalmatinskog priobalja takvi se primjeri vrlo jasno uklapaju u širu sliku profanog obrambenog, a uspojedno dijelom i sakralnog graditeljstva, diljem postupno proširivanog Justinijanovog Carstva. Osvrtanje na spomenute primjere utvrda od posebne je važnosti, jer s preostalim utverdama uz sjevernu obalu Velebitskog kanala zapravo ocrtava početke spomenutog procesa *kastrizacije* na arhipelagu i istočnom pročelju Jadrana te u njegovu dubokom zaleđu. Taj je proces ujedno odredio i oblikovanje osobujnog kulturnog krajobraza na svršetku kasne antike i početku ranoga srednjeg vijeka, u kojem će Bizantsko Carstvo, posredovanjem urbanih središta, poglavito na vanjskom otočkom rubu i u gradu Zadru, dati dugotrajan i znatan prinos. Utvrde odnosno tzv. kasta zapravo ispunjavaju hijat od prve polovine 6. stoljeća do ranoga srednjega vijeka i na taj se način nadovezuju na prestanak razdoblja

⁶ Guido Pisanus, klerik iz Pise, načinio je oko 1118. ili 1119. godine izvod iz djela anonimnog geografa iz Ravene (Cambi, Pasini 1980). U nabranjanju gradova na istočnoj obali Jadrana sjeverno od Drača spominju se Senj i manji antički lokaliteti u njegovoj okolini. Iako je ovaj prijepis nastao u ranom srednjem vijeku, ipak ga, kao i *Tabulu Peutingerianu*, Matijević-Sokol (1994, 39), opravdano drži antičkim izvorom te ga razumljivo svrstava u njezinu skupinu izvora za Senj i okolicu. Na području koje promatramo Guido Pisano navodi gradove: *Argerunton*, *Bigi*, *Ospella*, *Publisca*, *Senia* i dr.

vladavine Istočnih Gota, koje nam je poznato temeljom *Kozmografije* anonimnog Ravenjanina i iz pera Prokopija iz Cezareje. Kastrata su bitna novost, jer unose u priobalje Liburnije i Dalmacije, kao i šire promatranog Justinijanovog imperija, novi horizont profanog a usporedno i sakralnog graditeljstva, koje će potom naslijediti rani srednji vijek. Na taj način oblikuje se izuzetno važan dio europskog nasljeđa u kojem je epoha cara Justinijana I. nezaobilazan činitelj. Ujedno, to je s većim ili manjim intenzitetom i početak višestoljetnih konstantnih utjecaja Bizantskog Carstva.

Sažetak arheoloških upoznavanja okolice Starigrada Paklenice

Slijede sažet pregled i osvrt na arheološka istraživanja šire okolice središnje urbane aglomeracije, poznate pod slavenskim imenom Starigrad, koje sugestivno podsjeća na postojanje nekadašnjeg antičkog Argirunta. Prvo arheološko istraživanje na području Starigrada Paklenice bilo je 1909. godine povezano s iskopavanjima M. Abramića i A. Colnaga, usmjerenih prema antičkom groblju u Starigradu, tj. municijiju *Argyruntum*.⁷ Istinski zaljubljenik u prošlost i ponajbolji poznavatelj arheoloških nalazišta na Velebitu Ante Glavičić, višegodišnji ravnatelj muzeja u Senju, registrirao je njegovo prapovijesno, antičko i srednjovjekovno nasljeđe. Terenska istraživanja povezao je s brojnim stručnim prikazima koji su stalna polazišta svih kasnijih istraživača. Njemu apsolutno pripada visoko priznanje i za prvo upoznavanje kasnoantičkog nasljeđa u Velebitskom podgorju.⁸ Riječ je o utvrdi na položaju Sv. Trojici. U razdoblju od 1995. do 2017. istraživači iz javnog znanstvenog Instituta za arheologiju u Zagrebu usmjerili su pozornost prema organiziranom otkrivanju i upoznavanju te dokumentiranju tragova fortifikacijskog profanog graditeljstva iz epohe cara Justinijana I. na istočnoj obali Jadrana.⁹ U sklopu tih istraživanja obavljani su obilasci otokā Krka, Raba, Paga i priobalja od Prizne do Modrič Drage, kao i snimanja iz zrakoplova, odnosno u rujnu 2017. godine i pomoću besposadne letjelice – drona, u okviru autorove uspješne suradnje s Odjelom za arheologiju Sveučilišta u Zadru.¹⁰ Tijekom 2017. Podvelebitsko primorje pregledala je ekipa Instituta za arheologiju i Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru, u suradnji s Konzervatorskim odjelom u Gospiću i uz potporu Ministarstva kulture Republike Hrvatske, pri čemu je dokumentirano devet položaja od Karlobaga do Senja.¹¹ Vrlo dragocjene sumarne podatke

⁷ Abramić, Colnago 1909.

⁸ Glavičić 1984, 16–21.

⁹ Faber 1988; Tomičić 1988; 1990a; 1990b; 1993; 1995; 1996; 1998; 2000; 2014; 2015; 2018a; 2018b; Šiljeg 2005.

¹⁰ Tomičić 2018a.

¹¹ Konestra *et al.* 2018.

o prapovijesnim nalazištima na području Starigrada Paklenice, odnosno o Argiruntu i njegovom teritoriju tijekom antičkog razdoblja, približno do početka 4. stoljeća, nalazimo kod M. Dubolnić.¹² Autorica je, kao djelatnica Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru, okolicu Starigrada Paklenice osobno rekognoscirala tijekom razdoblja od 1998. do 2005. godine. U prikazu danom 2007. pozornost je posvetila i kasnoj antici u okolici Argirunta, kada nastaju utvrde na položajima Sv. Trojici i Gradini poviše Modriča Drage. Te utvrde postaju čimbenikom sigurnosti koji privlači okolno stanovništvo i, kao takve, središtem čitavoga područja nekadašnjeg rimskog grada.¹³ Na temelju podataka iz literature i vlastitih zapažanja dobivenih rekognosciranjem terena tijekom 2006. godine, M. Dubolnić donosi spoznaje o nastanku predrimske liburnske teritorijalne općine (*civitas*) kojoj je gravitiralo čak 18 gradinskih naselja, a čije je središte (*oppidum*) prethodilo nastanku rimskog grada.¹⁴ Rimskim osvajanjima na prostoru središta današnjeg Starigrada Paklenice nastaje grad, u izvorima spominjan kao *Argyruntum*. Epigrafičkom građom dokazano je da rimski *Argyruntum* postaje municipij, čiji je teritorij (kao i teritorij predrimske *civitas*) osim priobalja obuhvaćao i prostor dijela južnog Velebita, ukupne površine otprilike oko 220–250 km². Na temelju nalaza iz gradske nekropole pretpostavlja se da je Argirunt nestao početkom 4. stoljeća, pod još uvijek neutvrđenim okolnostima (potres, razaranja, bolest i slično). Na rubu ruševina nekadašnje urbane aglomeracije Argirunta nastaje tijekom ranoga i razvijenog srednjeg vijeka crkva sv. Petra, patrona zanimljivog kao moguće naznake ranokršćanskog sloja, uz koju je tijekom njezine obnove provedeno arheološko istraživanje te je tom prigodom otkriveno više horizonata pokopavanja,¹⁵ datiranih i vrednovanjem tamošnjeg numizmatičkog gradiva.¹⁶ Tijekom 2015. obavljena su probna istraživanja u podmorju Starigrada Paklenice, s ciljem dokazivanja položaja pristaništa antičkog Argirunta.¹⁷ Tijekom 2018. obavljena su prva ciljane istraživanja unutar urbanog rastera Argirunta.¹⁸ Iste godine pribavljena je podrobnim terenskim obilascima i dokumentiranjem slojevita slika realnog stanja naseljavanja velebitskog krajolika.¹⁹ Svakako je izuzetno bitno i oblikovanje slike rasprostiranja numizmatičkih nalaza, odnosno najstarijeg optjecaja novca na prostoru južnog Velebita, posebice u svezi nalazišta

¹² Dubolnić 2006, 1–55.

¹³ Dubolnić 2007, 1–58.

¹⁴ Dubolnić 2006, 1–55.

¹⁵ Jurić 2013, 647–656.

¹⁶ Ilkić, Vučić 2018.

¹⁷ Gluščević 2018.

¹⁸ Glavaš, Borzić 2018.

¹⁹ Dubolnić Glavan 2018.

gradine Sv. Trojice.²⁰ Bitna je sastavnica istraživanja u okolici Starigrada Paklenice tzv. daljinsko proučavanje odnosno treća dimenzija arheologije, koja omogućuje jasniji uvid u opseg, izgled i karakter utvrda i svakako predstavlja buduću atraktivnu turističku dodanu vrijednost, utemeljenu na kulturnoj baštini.

Nakon nužnih uvodnih napomena koje su s motrišta arheologije donekle ocrtale stupanj poznavanja užeg prostora Starigrada Paklenice, u nastavku se razmatraju neke bitne povijesne činjenice koje su prethodile epohi cara Justinijana I. U tom smislu na prvom mjestu ističe se kratkotrajna epizoda iz početka tzv. Velike seobe naroda.²¹ U tom razdoblju značajna je uloga Alarika (395.–410.) i njegovih Vizigota, inače panonskih federata koji su doživjeli neuspjeh u ljeto 402. pri pohodu u Italiju. Vizigoti su se povukli u pogranično gorovito područje između Dalmacije i Panonije.²² L. Margetić pretpostavio je da su se Vizigoti sklonili u okolici Tarsatike.²³ Prema H. Gračaninu, s vizigotskim nadiranjem 401./402. godine povezuje se i navod iz Jeronimova pisma sastavljenog 406. godine (*Pisma* 118.2),²⁴ o tomu da je cijelu pokrajinu pregazio barbarski neprijatelj (*barbarus hostis*), pri čemu je stradalo i imanje Jeronimova znanca Julijana.²⁵ Čini se da je u navali Vizigota stradalo sjeverozapadno pogranično područje Dalmacije.²⁶ Moguće je da je tom prigodom stradao i Argirunt, smješten na obalnom rubu, koji je preko gorskih prijevoja na Velebitu bio dostupan, pa time i neposredno ugrožen. Isto pitanje odnosi se i na trenutak stradanja *Bigi/Vegium* (Karlobag). Obje su priobalne aglomeracije gorskim prijevojima bile povezane s unutrašnjosti Liburnije, pa su iz tog prostora prijetile i opasnosti. Na ta složena pitanja možda će moći dati odgovore neka buduća arheološka istraživanja unutar Starigrada i njegove okolice. Za sada arheoloških potvrda o nazočnosti Vizigota na podvelebitskom prostoru još uvijek nema, poglavito već i radi kratkotrajnosti te povijesne epizode.

Podjednako je simptomatična i činjenica da arheologija zasad nije pribavila nepokretne ili pokretne materijalne podatke o kasnoantičkoj nazočnosti i vlasti Istočnih Gota na dijelu klasične Liburnije u također relativno kratkotrajnom razdoblju od 493. do 537. godine. Neke naznake ipak razabiremo zahvaljujući numizmatičkim nalazima. Naime, većina ostrogotskog novca na području Dalmacije, navlastito oko Splita i u zaleđu Zadra, pojavljuje se, primjerice, prije 534., što je svakako važna indicija.²⁷ Ujedno se prostor s nalazima spomenutog novca pre-

²⁰ Dubolnić Glavan, Glavaš 2011, 95–121.

²¹ Gračanin 2011, 54.

²² Gračanin 2011, 62–63 i bilj. 87–88.

²³ Margetić 1990, 29–31.

²⁴ Gračanin 2011, 63, bilj. 87; Jeronim, *Pisma* 118.2.

²⁵ Suić 1976, 242.

²⁶ Gračanin 2011, 63, bilj. 87.

²⁷ Demo 1994, 180–187.

klapa s rasprostiranjem istočnogotskog nakita u provinciji Dalmaciji.²⁸ Valja se podsjetiti da je prostor Dalmacije uključen u Justinijanove presudno važne vojne operacije koje su za konačan cilj imale istjerivanje Istočnih Gota s važnog prostora istočne obale Jadranskog mora, koja se potom dokazala kao strategijski presudna osnova svih budućih vojnih operacija. Oslobođanjem Salone (536.) a potom i Skardone (537.) te zaposjedanjem i pojačanjem fortifikacije važnih utvrđenih naselja Varvarije (Bribir), Nedina (Nadin) i Aserije (*Asseria*), tj. Podgrađa kraj Benkovca,²⁹ stvorena je presudno važna osnovica za oslobađanje čitavog prostora od rijeke Krke do Jadera (Zadar), a na taj način i za daljnje kopnene vojne pohode preko Liburnije i Istre na Apeninski poluotok.

Nastojeći utvrditi svoje posjede na istočnoj jadranskoj obali i osiguravajući plovidbeni put prema sjevernoj Italiji sa središtem u Raveni, aktualna bizantska vlast za vladavine Justinijana I. (527.–565.) duž čitave istočne jadranske obale podiže nizove utvrda.³⁰ Dosadašnja arheološka istraživanja i rekognosciranja utvrdila su takve obrambene objekte na obali i otocima, na potezu od Mljeta do Brijuna.³¹

Na prostoru Velebitskog podgorja nailazimo općenito na znatan broj utvrda – kasta podignutih na pogodnim strateškim položajima, poznatima od prapovijesti i antike poradi nadzora plovidbe između kopna i otoka, potom uz početke putova prema glavnim prijevojima u gorskom zaleđu, odnosno s odlikama vrlo dobrog međusobnog vizualnog komuniciranja sa širim okolnim područjem.³²

Za razliku od ranije navedenih *civitates*, koje navodi *Kozmografija* anonimnog Ravenjanina pri razmatranju arheološke topografije dijela priobalja Velebitskog kanala, ovdje nas zanimaju samo položaji na kojima se u tom dragocjenom povijesnom izvoru ne spominju naselja odnosno gradovi (*civitates*) kasne antike. U međuprostoru Starigrada (*Argyrunum*) i Karlobaga (*Bigi/Vegium*) to su uvedno spomenuta Gradina u Modrič Dragi i Gradina Sv. Trojica – Tribanj Šibuljine (Karta 1), kao primjeri utvrđenih zbijenih naselja s važnim sastavnicama – lukama, koji se uklapaju u cirkummediteransku sliku kastrizacije primjerene epohi cara Justinijana I. Osvrtanje na spomenute primjere utvrda od posebne je važnosti, jer s preostalim utverdama uz sjevernu obalu Velebitskog kanala zapravo ocrtava početke spomenutog procesa kastrizacije na istočnom pročelju Jadrana, koji je naznačen u *Opisu svijeta* (*Kozmografiji*) anonimnog Ravenjanina.³³ Taj je proces ujedno odredio i početak ranoga srednjeg vijeka.³⁴ Osim *Kozmografije*, koja jasno

²⁸ Uglešić 1990, 207–229.

²⁹ Tomičić 2010, 351–400.

³⁰ Goldstein 1992, 29–60.

³¹ Tomičić 1994.

³² Tomičić 1990, bilj.133.

³³ Suić 1976, 227–228; 2003, 443–445.

³⁴ Čače 1993, 430; Matijašić 2001, 285–294.

upućuje na kontinuitet naseljavanja promatranog prostora tijekom kasne antike i na prijelazu u rani srednji vijek, na nekoliko lokacija u Velebitskom priobalju dokazani su i izolirani nalazi bizantskog novca iz 6. stoljeća. Ti su sporadični i malobrojni nalazi ipak vrlo pouzdana svjedočanstva nastavljanja života na prijelazu kasne antike u rani srednji vijek (**karta 1**). Njihov položaj ujedno dokazuje i zapadnu crtu koju su dosegla osvajanja tijekom ratova Bizanta s Istočnim Goticima. Riječ je o nalazima bakrenjaka Justinijana I. iz Senja,³⁵ brončanog novca bizantskih careva Justinijana I. (527.–565.) i Justina II. (565.–578.) iz Karlobaga, odnosno solida Tiberija II. Konstantina (578.–582.) s položaja Vinjerca kod Cesarice, te brončanih primjeraka novca istoga cara iz Sv. Jurja, današnjeg Jurjeva.³⁶ Za našu je temu posebice važno da se većina od brojnih nalaza novca cara Justinijana I., pohranjenih u svim relevantnim zbirkama u Hrvatskoj (Zagreb, Split, Bol na Braču), pojavljuje nakon 537. godine i da odražava veličinu careva ulaganja u provinciju Dalmaciju i njezin procvat.³⁷ Posebno je zanimljiv i dragocjen unikatni nalaz bule bizantskog cara Maurikija Tiberija (582.–602.), koja je pronađena na položaju Ljubuču ponad morskog kanala između otoka Paga i zapadnog ruba Ravnih kotara, gdje je postojao jamačno važan bizantski kastron.³⁸

Proces rekonkviste cara Justinijana I. značio je opsežne vojne operacije i na prostoru Ilirika, tj. Dalmacije i Liburnije, u koji je uključen i promatrani Podvelebitski prostor i pripadajući arhipelag. Usporedo s ratovanjem Istočnog Carstva protiv Istočnih Gota od 537. godine, diljem Dalmacije i Liburnije na rekonkvistom oslobođenom prostoru zalaganjem arheologije prepoznaje se i snažna graditeljska djelatnost, koja se zrcali poglavito u pojavi niza potpuno novih utvrda (kastra), ali i sakralnih objekata. U nastavku se donose prepoznati tragovi te aktivnosti, u kojoj se nastoji predočiti novi kasnoantički krajobraz 6. stoljeća.

Realno je pretpostaviti da su općenito ta kasta mogla nastati samo nakon 537. godine, odnosno uspješnog okončanja Justinijanove rekonkviste tog dijela istočnog jadranskog priobalja, kao važan obrambeni element jednog visokosofisticiranog sustava zaštite pomorskih interesa Bizanta tijekom prvog doba njegove talasokracije Jadranom. U tom kontekstu čine se upitnima i misli o navodnom postojanju gotske vlasti u Liburniji do 552. godine, koje su naveli S. Antoljak i J. Medini, a koja bi obuhvaćala Zadar, Nin, Podvelebitski kanal, Kvarner i Hrvatsko primorje.³⁹ Prema utemeljenom mišljenju A. Uglešića, vijesti Prokopija iz Ceza-reje, koje se odnose na Dalmaciju nakon 537., ničim ne potvrđuju da je veći dio

³⁵ Dukat, Mirnik, Neralić 1984, 43.

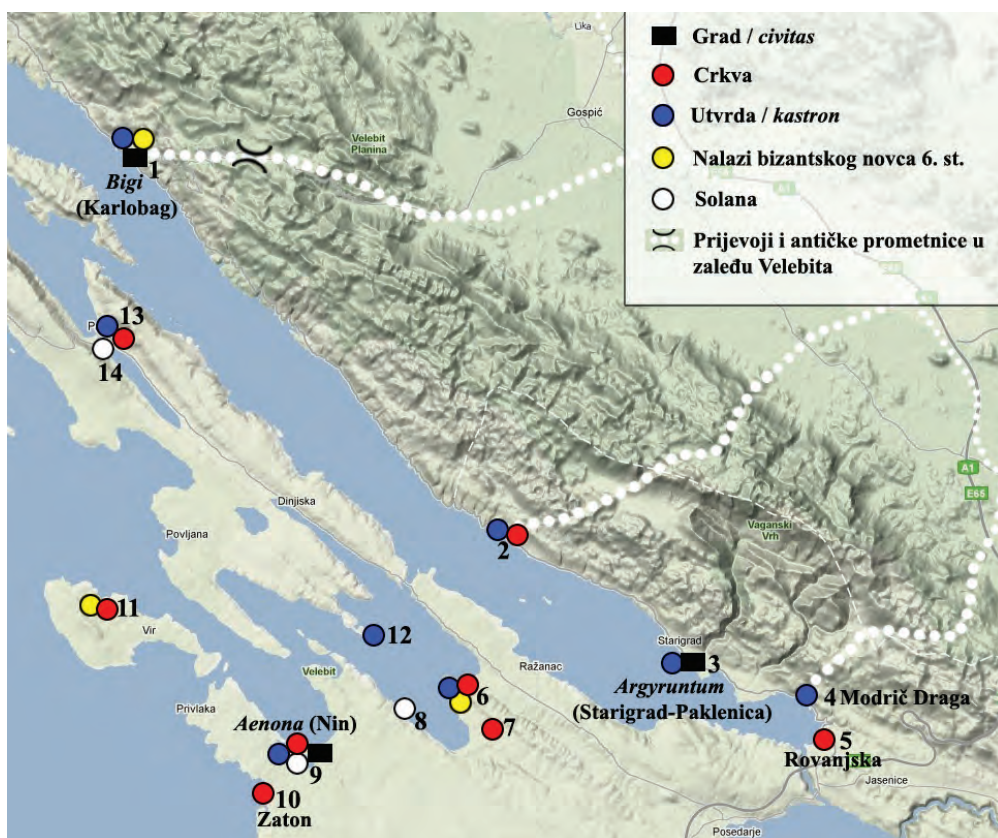
³⁶ Dukat, Mirnik, Neralić 1984, 48, 49, 51.

³⁷ Mirnik, Šemrov 1998, 129–258/133; Marović 1984, 293–314/300–301; Šiljeg 2005, 174.

³⁸ Uglešić 2017, 132, sl. 48.

³⁹ Antoljak 1971; Medini 1980, 400.

klasične Liburnije ostao u vlasti Istočnih Gota do velikog Narzesovog pohoda godine 552. iz Dalmacije u Italiju.⁴⁰ Ostrogotska vlast nad cijelom provincijom Dalmacijom potpuno je prestala nakon bizantsko-gotskih ratova u Dalmaciji 537. godine.⁴¹ Podjednako je još ranije L. Margetić otklonio mišljenje o postojanju neke zasebne gotske provincije Liburnije.⁴²

Karta 1. Zemljovid okolice Argirunta (Starigrada Paklenice) s popisom nalazišta (autor: Ž. Tomičić; obradio: J. Šučur) / Map 1. Map of the surroundings of Argyruntum (Starigrad Paklenica) with the list of sites (author: Ž. Tomičić; adapted by: J. Šučur)

1. Bigi/Vegia (Karlobag – Drvišica), 2. Sv. Trojica (Tribanj – Šibuljine), 3. Argyruntum (Starigrad Paklenica), 4. Gradina Modrić Draga, 5. Rovanjaska (Sv. Juraj), 6. Ljubač, 7. Ražanac – Glavčine, 8. Ljubač (solana), 9. Aenona (Nin) – Sv. Marija, 10. Zaton, 11. Vir (Sv. Juraj), 12. Veliki Sikavac, 13. Sv. Juraj iznad grada Paga / St. George above the town of Pag, 14. Pag – Stari grad.

⁴⁰ Uglešić 1992, 75.

⁴¹ Uglešić 1992, 75.

⁴² Margetić 1990, 8, 10–11.

Osvrt na kastra Gradinu u Modrič Drage i Sv. Trojicu – Tribanj–Šibuljine

Tijekom ljeta i kasne jeseni 1990. i ljeta 1996. godine autor ovih redaka obavio je, kako je prije spomenuto, detaljna rekognosciranja terena na području od Novskog ždrila na jugoistoku do Donje Prizne na jugozapadu Velebitskog podgorja. U sklopu tih istraživanja nastojalo se provjeriti pretpostavke o postojanju nekoliko novih ili znanosti nedovoljno poznatih lokacija na kojima se očituju obilježja ranobizantskog vojnog graditeljstva. Stoga se u nastavku teksta sumarno obrađuju arheološka nalazišta Gradina iznad Modrič Drage i Sv. Trojica zapadno od Starigrada Paklenice (**karta 1**). Korištenjem besposadne letjelice, tzv. drona, kao i razumijevanjem Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru, obavljena su 21. rujna 2017. sustavna usmjerena okomita snimanja tih dvaju ranobizantskih kastrona, na kojima su u ranijim rekognosciranjima prepoznata osnovna obilježja arhitekture justinijanskog razdoblja.⁴³

Gradina Modrič Draga

Nad uvalom Modrič na krajnjem jugoistočnom dijelu Velebitskog kanala, neposredno iznad Jadranske magistrale, na oniskom platou izdignutom ponad Rta Gradine smještena je na nadmorskoj visini od 48 m oveća istoimena utvrda relativno pravilna pravokutnog tlocrta (**sl. 1**). Obilazak tog lokaliteta 1990. i 1996. te vertikalno snimanje 2017. pomoću drona omogućili su oblikovanje slike o tom nalazištu (**sl. 2**). Oko 1,7 km jugozapadno od Modrič Drage i utvrđenja na položaju Gradini nalazi se Rt Baljenica, zapadni morski ulaz u Novsko ždrilo, prirodni prosek kojim rijeka Zrmanja utječe u Velebitski kanal (**sl. 3**). Taj značajan prirodni prolaz svakako je predodredio položaj utvrđenja na Rtu Gradini. Upravo radi kontrole prometa iz Novigradskog mora, odnosno još istočnije lociranog Karinskog mora, podignut je taj kastron, kao i znatno starija liburnska gradina koja zapravo tvori njegovu prirodnu osnovu. U prilog trajnijeg naseljavanja te krševite okolice govori toponim Seline, lociran nešto sjevernije na padinama Velebita.

Vertikalna snimanja dronom 21. rujna 2017. na položaju Modrič Drage pružila su izuzetno vjernu sliku o kontinuitetu utvrđivanja položaja. Jasno se, naime, prepoznaje suhozidna, zacijelo prapovijesna liburnska gradina unutar koje je vidljiv tloris ranobizantske utvrde – kastrona (**sl. 4**). Na taj je način, zahvaljujući starijoj liburnskoj gradini, kasnoantička utvrda ojačana s juga, zapada i sjevera pojasevima “predzidova”, tzv. proteihizmom (*proteihisma*), koja je posebice česta pojava upravo u epohi cara Justinijana I. Ta je pojava dodatnog elementa fortificiranja dokazana i na nizu primjera kastra sjeverno od Salone.⁴⁴

⁴³ Zahvaljujem kolegi prof. dr. sc. Anti Uglešiću, pročelniku Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru koji je omogućio snimanja nalazišta dronom. U stručnoj ekipi su pored autora sudjelovali Maja Grgurić, dia. i dr. sc. Jure Šučur, kojima upućujem zahvalnost.

⁴⁴ Katić 2018, 245–279.

Sl. 1. Topografska karta s položajem Gradine Modrić Drage (mj. 1: 25000) / Fig. 1. Topographic map with the location of the Modrić Draga hillfort (scale: 1:25000)

Sl. 2. Gradina Modrić Draga – pogled na Starigrad; snimak pomoću drona (snimili: Maja Grgurić i Juraj Šučur, 2017.) / Fig. 2. Modrić Draga hillfort with a view of Starigrad; a drone photograph (photo: Maja Grgurić and Juraj Šučur, 2017)

Sl. 3. Gradina Modrić Draga – pogled prema Novskom ždrilu (snimili: M. G. i J. Š., 2017.) / Fig. 3. Modrić Draga hillfort – a view of Novsko ždrilo (photo: M. G. and J. Š., 2017)

Sl. 4. Vertikalni pogled na kastron u Modrič Dragi (snimak dronom: M. G. i J. Š., 2017.) / Fig. 4. Vertical view of the kastron in Modrič Draga (drone photo: M. G. and J. Š., 2017)

Snimke kastrona Modrič Drage dronom s visine do oko 300 m pokazuju detalje utvrde, tj. bedeme iz kojih strše četvrtaste kule (sl. 5). Kastron je najviši na sjevernom dijelu bedema, koji se postupno spušta prema uvali Modriču. Opseg utvrde je 520 m, njegova je površina 1,47 ha, a bedemi su rađeni od na licima pritesanog lomljenog kamena. Slagani su u relativno pravilne slojeve u tehnici *opus incertum*.⁴⁵ Iz autorovih ranijih obilazaka utvrde poznata je veća kula istaknuta u njezinom jugoistočnom uglu, kao i spomenute druge četvrtaste kule na uglovima i na središnjem dijelu.⁴⁶ Ujedno se unutar perimetra bedema raspoznaju tlocrti pojedinačnih objekata, možda nastambi ali i mogućih cisterni (sl. 6). Nije prepoznat tloris nekog sakralnog objekta. Debljina zida iznosi 0,8 m, što je prosječna širina bedema Justinijanovih utvrda. Za bolje tumačenje ove utvrde potrebno je svakako poduzeti sustavna arheološka istraživanja, koja će pribaviti materijalne dokaze o životu u kasnoj antici ali i u prapovijesno doba.

Osnovna je uloga kastrona bila nadzor nad plovidbom kroz Masleničko ždrilo prema Novigradskom i Karinskom moru, gdje se prema Pliniju Starijem (III.139–141) odnosno *Kozmografiji* anonimnog Ravenjanina (IV.22) nalazio *Corini-*

⁴⁵ Šiljeg 2005, 142.

⁴⁶ Tomičić 1990a, 142.

um (Karin). Nadalje, s položaja kastrona u Modrič Dragi štitio se kopneni istočni prilaz Argiruntu i uspostavljao određeni kontakt s velikim kastronom Sv. Trojicom (Tribanj Šibuljine), ali i nadzor nad vrlo važnim morskim prolazom Ljubučkim vratima između zapadne obale Kotara, s utvrdom Ljupčem (Ljubač) i otokom Pagom. Posebna je vrijednost utvrde u neposrednoj blizini Uvale Modrič pogodno sidrište za brodovlje, ali i ishodište kopnene komunikacije u gorski masiv Velebita (sl. 7). Nikako ne treba zapostaviti ni blizinu izdašnog vrela vode u Modrič Dragi, koja je sada boćata ali valja u obzir uzeti fenomen bradizma, kada je u kasnoj antici izvor slatke vode bio na oko 1,5 m višoj razini. Možemo opravdano pretpostaviti da je kastron u Modrič Dragi bio važna karika u sustavu kasta na razmatranom području.

Sl. 5. Kastron Modrič Draga – detalj zapadnog bedema s četvrtastom kulom (snimak dronom: M. G. i J. Š., 2017.) / Fig. 5. Kastron of Modrič Draga – a detail of the western wall with a rectangular tower (drone photo: M. G. and J. Š., 2017)

Sl. 6. Neki objekti unutar perimetra bedema kastrona u Modrič Dragi (snimak dronom: M. G. i J. Š., 2017.) / Fig. 6. Some structures within the perimeter of the Modrič Draga kastron (drone photo: M. G. and J. Š., 2017)

Sl. 7. Kastron, luka u Modrič Dragi i pristup Velebitu – pogled sa zapada (snimak dronom: M. G. i J. Š., 2017.) / Fig. 7. Kastron, Modrič Draga port and access to Velebit – a view from the west (drone photo: M. G. and J. Š., 2017)

Kastron Sv. Trojica – Tribanj–Šibuljine

Položaj Sv. Trojica nalazi se oko 14,5 km sjeverozapadno od lokaliteta Gradine u Modrič Dragi, neposredno uz sjeverni obalni rub Velebitskog kanala. Gradina Sv. Trojica udaljena je oko 8,5 km zapadno od Starigrada Paklenice, odnosno antičkog Argirunta. Taj interesantan lokalitet, što ga je otkrila prigodom terenskih obilazaka okolice Starigrada Paklenice M. Trošelj, potaknuo je Antu Glavičića, vrijednog muzejskog radnika i vrsnog poznavaoa Velebitskog podgorja, da temeljito obiđe njegov širi areal.⁴⁷ Prigodom terenskih obilazaka južne zone Velebita A. Glavičić posjetio je taj lokalitet i dao prvi, uglavnom vrlo iscrpan, prikaz tragova utvrđenog kasnoantičkog odnosno ranobizantskog naselja, koje je po njegovu ispravnom uvjerenju predstavljalo samo jednu u nizu utvrda raspoređenih na prirodno zaštićenoj padini obrubljenoj nepristupačnim liticama Tribanjske drage.⁴⁸ Naime, vremenski najmlađi horizont utvrđenja koja se pojavljuju na krševitoj padini u blizini naselja Tribunja, Šibuljina i Milovca, na položaju Sv. Trojice, čini upravo kasnoantički kastron. A. Glavičić je na tom zacijelo vrlo povoljnom položaju otkrio materijalna svjedočanstva kontinuiteta života od kasnog brončanog doba do svršetka 6. stoljeća.⁴⁹ Kasnoantički utvrđeni kompleks, tj. kastron, tek je dio prostrane arheološke zone u kojoj se pojavljuju na topografskoj karti jasno prepoznatljivi prapovijesni lokaliteti Velika i Mala Gradina, kao i položaj Velike ograde (sl. 8). Ta je zona omeđena sa sjeverozapada spomenutim stjenovitim koritom Tribanjske drage, koja tvori odličnu prirodnu zaštitu. Ujedno je važan čimbenik gorski prijevoj iznad Velike Gradine, koji je osiguravao prometni kontakt sa zaleđem i prema dubinama Panonije. U slučaju Sv. Trojice riječ je i o naselju smještenome u blizini zaštićenih uvala, koje su vjerojatno korištene kao luke,⁵⁰ a ujedno je dobro povezano spomenutim planinskim putem preko Velebita kojim se dolazilo u neposrednu blizinu Metka i Ličkog Ribnika, gdje je pronađena ostava iz razdoblja panonsko-delmatskog ustanka od 6. do 9. godine po Kristu.⁵¹

⁴⁷ Na lokalitet se osvrće i Goldstein 1992, 47. Skromne podatke o tom lokalitetu usputno je naveo i M. Domijan obrađujući spomeničko nasljeđe otoka Vrgade (Domijan 1983, 136), a na njega upućuje i Z. Gunjača, svrstavajući ga u svoju treću skupinu još tada neprovjerenih položaja kasnoantičkih utvrda (Gunjača 1986, 128). Utvrdu je obradio Ž. Tomičić (1990a, 142–143, 146; 1993, 92; 1996a, 105–106; 1996b, 299; 1998, 1078). Lokalitet spominju Jurić (1995, 245–246, T. I) i M. Glavičić (1995), a daljinskim istraživanjem obrađuje Šiljeg (2005, 126–134). Kasnoantičku utvrdu spominje Dubolnić (2006).

⁴⁸ A. Glavičić 1984, 16–21.

⁴⁹ A. Glavičić 1984, 17.

⁵⁰ Dubolnić 2007, 34.

⁵¹ Majnarić-Pandžić 1998, 348.

Sl. 8. Topografska karta s položajem Gradine Sv. Trojice / Fig. 8. Topographic map with the location of the St. Trinity hillfort

Važno je napomenuti da je arheološka zona poznata pod imenom Sv. Trojica bila kontinuirano predmetom znatnog interesa, koji se ogleda u rekognosciranjima, pokusnim i zaštitnim sondiranjima, daljinskom snimanju i interpretaciji satelitskih i zrakoplovnih snimaka, a u novije vrijeme i pomoću drona. Kao treća dimenzija arheologije proučavan je dokazani brodolom u prirodnim uvalama podno kastrona. Tijekom srpnja 1990. i 1996. autor ovog priloga detaljnije je obišao lokalitet Sv. Trojicu i tom prigodom registrirao dobro očuvane sekcije pravolinij-

skog bedema (sl. 9) s ostacima isturenih kvadratnih kula, raspoređenih na uglovi-
ma pravokutnog tlocrta kompleksa utvrđenja i u pravilnim razmacima u njihovu
međuprostoru (sl. 10). Tehnika gradnje bedema, zatim tlorisna osnova te utvrde,
a posebice njegova upućenost moru i nadzoru pomorskog prometa potvrda su da
ga valja uvrstiti među slična ostvarenja vojnog graditeljstva nastala tijekom kasne
antike uz naše priobalje i na otočju Jadrana, kao i diljem Sredozemlja. Riječ je o
utvrđi koja ima izuzetno značajnu ulogu, ponajprije jer svojim položajem zatvara
odnosno otežava kopnenim putem pristup zoni Starigrada Paklenice, antičkog
Argirunta (sl. 11, karta 1). Utvrda je ujedno štitila i prilaz antičkom Vegiju/Bigi,
okolici današnjeg Karlobaga.

Sl. 9. Kastron Sv. Trojica – pogled na sjeverni bedem utvrde (snimio: Ž. Tomičić, 1996.) / Fig. 9. St. Trinity kastron – a view of the north wall of the fort (photo: Ž. Tomičić, 1996)

Sl. 10. Kastron Sv. Trojica – pogled na detalje sjevernog bedema (snimio: Ž. T., 1996.) / Fig. 10. St. Trinity kastron – a view of details of the north wall (photo: Ž. T., 1996)

Sl. 11. Kastron Sv. Trojica – pogled sa zapada (snimak dronom: M. G. i J. Š., 2017.) / Fig. 11. St. Trinity kastron – a view from the west (drone photo: M. G. and J. Š., 2017)

Od posebne su važnosti pokušaji zajedničkih arheoloških istraživanja Instituta za arheologiju iz Zagreba i Arheološkog muzeja u Zagrebu, koji su 2010. uključili rekognosciranje,⁵² a potom 2012. i pokusna zaštitna iskopavanja na položaju Sv. Trojici.⁵³ Novija probna iskopavanja zaštitnog karaktera obavljena tijekom listopada 2012. na lokalitetu gradine Svete Trojice obuhvatila su širu arheološku zonu, smještenu kod naselja Šibuljina u općini Starigrad, kojoj pripadaju prapovijesno gradinsko naselje pripisano zajednici Liburna i područje bizantskog kastrona, ali i ostaci antičkog brodoloma i pristaništa utvrđeni u uvalama u podnožju crkve sv. Trojice.⁵⁴ Otvorene su četiri sonde u kojima je pronađen uglavnom keramički materijal, a prikupljeni su i metalni nalazi. Predmeti se mogu datirati u posljednja stoljeća stare ere, a nalazi amfora Lamboglia 2 i Gnathia keramike te numidskog novca iz 2. stoljeća pr. Kr.⁵⁵ pokazuju uklopljenost lokalne zajednice u mrežu jadranskih komunikacija.⁵⁶ Nalaz željeznog noža s analogijama na prostoru istočne Bosne i južnojadranskog zaleđa, kao i bikoničnog kantarosa koji također pokazuje vezu sa srednjom i južnom Dalmacijom ali i južnim Jadranom, smješta ovaj lokalitet u okvire helenističkog razdoblja, odnosno od 3. stoljeća prije Krista sve do kasnog republikanskog – augustejskog doba, na što upućuju nalazi *aucissa* fibula i zakovica legionarskih cipela iz prethodne kampanje.

Svojom veličinom i bogatstvom arheološka zona Sv. Trojice predstavlja vrlo značajno nalazište područja velebitskog priobalja, pa se s pravom može pretpostaviti središtem lokalne zajednice, moguće i jedne liburnske općine (sl. 12).⁵⁷ Prostor južnog Velebita relativno je slabo poznat, ali na osnovi materijala s ovog nalazišta može se zaključiti kako je očito održavao trgovačke kontakte i komunikaciju s prostorom Jadrana. Liburnsko naselje kod Svete Trojice svakako egzistira i u posljednjim stoljećima stare ere, a u drugoj polovini 1. stoljeća pr. Kr. na ovom se području nalaze i rimske vojne postrojbe. Postavlja se pitanje je li riječ o privremenom boravku ili tek prolasku trupa, a ujedno nije jasno postoji li u tom trenutku još uvijek i naselje autohtone zajednice na Gradini. Intenzitet naseljenosti ovog položaja dokazuje materijal otkriven u sloju zemlje na južnim obroncima naselja.⁵⁸ Tijekom 2013. godine I. Stagličić je za potrebe magistarskog rada na Sveučilištu u Zadru obavio i obilazak položaja kasnoantičke i ranosrednjovjekovne arheološke baštine Podvelebitskog primorja.⁵⁹

⁵² Tonc 2010.

⁵³ Tonc, Radman-Livaja, Dizdar 2013.

⁵⁴ Tonc 2010, 119.

⁵⁵ Dubolnić Glavan, Glavaš 2011, 104.

⁵⁶ Tonc 2010, 116.

⁵⁷ Čače 2007, 66–67.

⁵⁸ Tonc, Radman-Livaja, Dizdar 2013, 245–258.

⁵⁹ Stagličić 2013.

Budući da je već prije dan opis kasnoantičkog utvrđenja na položaju Sv. Trojica, potrebno je zadržati se na nekim pojedinostima tamošnje fortifikacije. Prigodom terenskih obilazaka u srpnju 1990. i 28. srpnja 1996., pozornost je bila posvećena pojasu bedema što sa sjeverne i djelomično sjeveroistočne strane omeđuje širi areal sakralnog objekta znakovitog titulara Sv. Trojica. Crkve ovog titulara, naime, posvećuju se od 5. stoljeća,⁶⁰ dok su učestale tijekom 6. stoljeća i Justinijanove epohe.⁶¹ Titular Sv. Trojica (lat. *Sancta Trinitas*; grč. *Hagia Triada*) polazi od kršćanske dogme koja definira da je Bog u svojoj naravi jedan, ali da su u njemu sadržane tri Osobe (Otac, Sin i Duh Sveti). Ta je dogma proglašena godine 325. na Nikejskom i 381. na Carigradskom ekumenskom saboru, na kojem je arijanizam osuđen kao hereza. Arijanstvo se iz Aleksandrije, progonom njegova idejnog začetnika Arija, proširilo u Ilirik, gdje su ga prihvaćali obraćeni barbari Vizigoti i Ostrogoti.⁶² Valja naglasiti kako je Justinijan progonio pristaše arijanizma. Crkva smještena unutar velikog kastrona, u njegovu središtu, naglašava važnost tog fortifikacijskog kompleksa, a može se usporediti sa sličnim objektima unutar ranobizantskih utvrda od ušća Neretve⁶³ do otoka Raba⁶⁴ i otoka Krka u Korintiji.⁶⁵ Objekt nije arheološki istraživan, ali tehnika zidanja, unutrašnji izgled apside, a ponajprije trijumfalni luk gljivastog oblika opravdano upućuju na ranokršćanski postanak.⁶⁶

U rujnu 2017. obavljena su podrobna snimanja pomoću besposadne letjelice – drona te su tako pribavljene dragocjene vertikalne snimke čitavog fortifikacijskog sklopa (sl. 12) odnosno karakterističnih detalja, kao i povezanosti s gorskim dijelom Velebita. Najbolje je očuvana sjeverna sekcija bedema koja se može pratiti u duljini od oko 170 metara (sl. 13). Ojačanje mu čine isturene kule kvadratnog tlocrta, koje se mjestimice dadu prepoznati u visini temeljne stope položene na kamen živac (sl. 14). Na sjeveroistočnom uglu bedema, na njegovu spoju s istočnim obrambenim zidom, prepoznata je potkovičasta kula. Bedemi su širine 0,8 m a zidani su od pritesanog kamena lomljenca (*opus incertum*) složenog u pravilne vodoravne redove povezane žbukom od pijeska i vapna u tehnici *emplekton*. U određenim razmacima vidljive su i četvrtaste rupe od drvenih greda korištenih prigodom gradnje, što sugerira datiranje u 6. stoljeće.⁶⁷ Na razini spomenutih rupa

⁶⁰ Migotti 1996, 229.

⁶¹ *Leksikon* 2006, 148, 604.

⁶² *Leksikon* 2006, 148, 604.

⁶³ Gunjača 1986, 125, T. XXI,1 – Osinj.

⁶⁴ Domijan 1992, 325 i d. – Sv. Kuzma i Damjan.

⁶⁵ Tomičić 1990b, 29–53.

⁶⁶ Uglešić 2002, 50–52, sl. 39.

⁶⁷ A. Glavičić 1994, 20.

jasno se raspoznaju izravnavajući slojevi.⁶⁸ Bedemi su ponegdje dosezali visinu od oko 6 m očuvanog zidnog plašta, dok su ih četvrtaste kule sigurno izvorno nadvisivale, što je bila uobičajena pojava na utvrdama diljem Justinijanova imperija.

Sl. 12. Kompleks kastrona Sv. Trojice – pogled s jugoistoka (snimak dronom: M. G. i J. Š., 2017.) /
Fig. 12. St. Trinity kastron – a view from the southeast (drone photo: M. G. and J. Š., 2017)

Sl. 13. Sjeverni bedem kastrona Sv. Trojice (snimak dronom: M. G. i J. Š., 2017.) / *Fig. 13. North wall of the St. Trinity kastron (drone photo: M. G. and J. Š., 2017)*

⁶⁸ A. Glavičić 1994, 129–130; Tomičić 1990.

Sl. 14. Četvrtaste i potkovičasta kula sjevernog bedema kastrona Sv. Trojice (snimak dronom: M. G. i J. Š., 2017.) / Fig. 14. Rectangular and horseshoe towers of the north wall of the St. Trinity kastron (drone photo: M. G. and J. Š., 2017)

Kastron Sv. Trojica zauzima strateški izvrstan položaj (kota 60 m) dobro zaštićenom konfiguracijom terena, kako se to razabire na snimka dronom. Pristup je otežan s juga, tj. s obalnog ruba, dok je potpuno onemogućen sa zapada poradi duboke Tribanjske drage. Na istoku je zaštićen snažnim bedemom s kulama (sl. 14). O privlačnosti položaja svjedoči kontinuitet naseljavanja od protopovijesnog gradinskog naselja zajednice Liburna na položaju Gradini s vjerojatnim podgrađem i pripadajućom nekropolom,⁶⁹ do izgradnje ranobizantske utvrde na kojoj se život nastavlja i tijekom kasne antike, a jamačno i ranoga srednjeg vijeka.⁷⁰ Prapovijesna Velika gradina površine je 4,806 ha i opsega 839 m, dok je površina Male gradine 4,54 ha a opseg je bedema 800 m. Sjeverno od Velike gradine i Adžića vrha (330 m) nalazi se položaj Veliki ledenik, poznat kao poljoprivredna površina veličine 45 ha. Sjevernije od Velike gradine su gorski prijevoji koji su osiguravali mogućnost kontinuiranog tranzita ljudi i dobara (stoke, soli, drveta, obrtničkih tvorevina). Bitno je istaknuti dragocjene numizmatičke nalaze sa željeznodobnog naselja gradinskog tipa, koji su sustavno znanstveno proučeni i objelodanjeni.⁷¹ Riječ je o 33 primjerka novca, doslovno spašenih u južnim profilima nastalima

⁶⁹ Tonc, Radman-Livaja, Dizdar 2010, 121.

⁷⁰ Dubolnić 2006, 14.

⁷¹ Dubolnić Glavan, Glavaš 2011, 95–121.

nakon devastacije uzvišenja Velike gradine tijekom bespravne gradnje lokalne ceste. Prepoznati su primjerci ilirskog i sjevernoafričkog novca (Egipat, Kartaga, Numidija), a unutar kastrona, uokolo crkvice sv. Trojice, i rimskog republikanskog novca.⁷² Numidski novci vjerojatno su pronađeni unutar brončane posude, dakle kao ostatci ostave s novcem.⁷³ Raspored nalaza novca unutar arheološke zone Sv. Trojica vrlo uvjerljivo dokazuje određenu prostornu dinamiku organizacije života. U profilu slojeva nastalih devastacijom prigodom gradnje lokalne ceste na vrhu Velike gradine registrirani su položaji nalaza sjevernoafričkog i ilirskog novca, kao i ulomci keramike te metalni, koštani i kameni predmeti.⁷⁴

A. Glavičić je pretpostavljao da je utvrđeno kasnoantičko naselje imalo površinu oko 1,5 hektara.⁷⁵ Unutar perimetra bedema, koji je zacijelo štitio naselje sve do obalnog ruba na njegovoj južnoj strani, nailazi se na materijalne tragove života, što potkrepljuju tlorisi objekata koji prekrivaju cijelu terasasto koncipiranu padinu na kojoj je smješten kasnoantički kastron. Interesantno je napomenuti da se s položaja Sv. Trojica, koji predstavlja sinonim za tamošnji ranobizantski kastron, što je navedeno i u literaturi,⁷⁶ ostvaruje vrlo dobar pregled unutar pripadajućeg dijela akvatorija Velebitskog kanala te vizualni kontakt sa Starigradom i okolicom kastrona iznad Modrič Drage, a osobito s onim na Rtu Ljubljani ponad Ljubačkog zaljeva i Ljubačkih vrata, između otoka Paga i prostora Ravnih kotara.⁷⁷ Korelacija spomenutih ranobizantskih utvrđenja osobito je pregledna na priloženoj karti promatranog prostora (karta 1).

Na temelju daljinskog analiziranja zračnih snimaka B. Šiljeg je pribavio dragocjene podatke o opsegu i površini Justinijanova kastrona i prapovijesnih položaja Velike gradine.⁷⁸ Ranobizantski kastron Sv. Trojica ima opseg od 674 m, a površinu od 3,077 ha, što ga čini najvećim dosad poznatim kastronom u Hrvatskoj. Prema mišljenju B. Šiljega, kastron ima četvrtast tloris, duljine stranica bedema oko 170 m.⁷⁹ Ipak, tloris je izduljeni pravokutnik, kako se to jasno razabire na temelju snimka dronom iz 2017. (sl. 15). Podno kastrona Sv. Trojice, u podmorju uvala Kusače i Šilježetarice, pronađeni su ranije spomenuti ostatci antičkog brodoloma s mnoštvom raznovrsnih arheoloških nalaza.⁸⁰ Te su morske uvale, dakle,

⁷² Dubolnić Glavan, Glavaš 2011, 96.

⁷³ Primjerke novca i brončanu posudu prikupio je 2008. godine M. Rebić.

⁷⁴ Dubolnić Glavan, Glavaš 2011, 96.

⁷⁵ A. Glavičić 1984, 20.

⁷⁶ Domijan 1983, 136, bilj. 21.

⁷⁷ Petricioli 1983, 117–122; Gunjača 1986, 129.

⁷⁸ Šiljeg 2005, 132.

⁷⁹ Šiljeg 2005, 132.

⁸⁰ Dubolnić 2006, 13; 2007, 34, 55; Dubolnić Glavan, Glavaš 2011, 108.

korištene kao povoljna pristaništa za plovila.⁸¹ Na površini oko crkvice sv. Trojice pronađeni su rimski republikanski novci koji obuhvaćaju razdoblje od druge polovine 2. do kraja 1. st. pr. Kr.⁸²

Nakon obilaska ovog interesantnog nalazišta, čini se da su otklonjene eventualno postojeće dileme glede utvrđivanja vremenske pripadnosti tog prostranog fortifikacijskog kompleksa. Uistinu ga možemo pripisati razdoblju prve vladavine Bizanta, tj. epohi cara Justinijana I. (527.–565.). Daljnji potrebni terenski podaci o tom kastronu bit će svakako prikupljeni tijekom budućih nužno potrebnih sustavnih istraživanja tog dijela naše kasnoantičke spomeničke baštine. Ipak, impresivan dojam koji nam kastron ostavlja veličinom i sjajno zaštićenim položajem, budi nadu da je nakon 537. godine mogao preuzeti ulogu starijeg središnjeg naselja Velebitskog podgorja, tj. antičkog municipija Argirunta, koji je iz nama još uvijek nepoznatih razloga stradao početkom 4. stoljeća. Nakon stradanja municipija, tamošnja prapovijesna Gradina mogla je biti najbližim zaklonom (*refugium*) za populaciju koja je nastavila život. Potom je u prvoj polovini 6. stoljeća veliki kastron na položaju Sv. Trojici preuzeo ulogu središta šire regije, kao i nadzora prometovanja Velebitskim kanalom, a preko Velebita gorskim prijevojima i s dubinama zaleđa. Čini se da je kastron bio i vjerojatnim duhovnim središtem šireg areala, dakle tzv. *kastron oikumenon*. Titular crkve izgrađene u središnjem dijelu velike utvrde upućuje na epohu Justinijana I., ali nije nikako stran i ranome srednjem vijeku.

Sl. 15. Istočni pojas bedema kastrona Sv. Trojice (snimak dronom: M. G. i J. Š., 2017.; snimio: Ž. T., 1989) / Fig. 15. East stretch of the St. Trinity kastron walls (drone photo: M. G. and J. Š., 2017; photo: Ž. T., 1989)

⁸¹ Dubolnić 2006, 13; 2007, 34, 55.

⁸² Dubolnić Glavan, Glavaš 2011, 98.

Zaključna razmatranja

Naposljetku, nakon posjete dvjema utvrdama obuhvaćenima prikazom, moguće je konstatirati da pribavljene arheološke spoznaje uvjerljivo potvrđuju njihovu pripadnost jednom vrlo značajnom kulturno-povijesnom mostu preko kojega iz razdoblja kasne antike kročimo u rani srednji vijek. Ta je izuzetno zanimljiva prijelazna epoha obilježena široko razgranatim djelovanjem istočnorimskog cara Justinijana I. Posljedice toga djelovanja naznačene su na istočnom priobalju i arhipelagu Jadrana, ali i u njegovu zaleđu, jedinstvenom organizacijom prostora, izgradnjom novih tipova utvrda, obnovom fortifikacija urbanih središta, izraženim profanim i sakralnim graditeljstvom u svakom kutku ogromnog Justinijanova carstva, potom talasokracijom u Sredozemlju i u njegovu najsjevernijem dubokom zaljevu – Jadranu. Novi urbanizam na klasičnoj osnovi, pobjednički hod kršćanstva obilježen politikom i osobnošću cara Justinijana I., a potom i ratovanje na više bojišnica promijenili su ustroj prostora i stvorili nove kulturne krajobraze. Treba se podsjetiti da su se upravo uzduž istočne obale Jadrana odvijale dugotrajne vojne operacije od 536. do 552. godine. Od pošasti kao što je bubonička kuga, koja je od 541. do 543. zahvatila čitavo Justinijanovo carstvo, niti naša obala jamačno nije bila pošteđena. U novije doba saznali smo za sjajne materijalne potvrde o kugi koja je desetkovala Justinijanovo carstvo i onodobnu Europu. Iz prvorazrednog izvora, natpisa na sarkofagu oružara Saturnina i njegove žene Justine, pronađenog u Vranjicu kraj Salone, saznajemo za smrt tog bračnog para 541. godine.⁸³ Pored bubonske kuge, koja je zaraženim žitom iz Egipta i Etiopije u nekoliko uzastopnih valova do 543. godine dospjela i u sve lučke gradove Justinijanova carstva, a na taj način i u Salonu, velegrad kasne antike, zaredale su i brojne prirodne nepogode koje su sveukupno pridonijele stradanju stanovništva i usjeva. Te se nepogode uspješno povezuje s vulkanskim aktivnostima u sjevernoj hemisferi koje su započele u ožujku 536., pri čemu je oko godinu i pol pepeo onemogućavao pojavu Sunčeve svjetlosti.⁸⁴ Nastupilo je *malo ledeno doba* koje je potrajalo od 536. do 660. To je imalo svakako negativne posljedice i za poljodjelstvo. Od tih stradanja, koja opisuje i Prokopije iz Cezareje,⁸⁵ jamačno nisu bile pošteđene niti Dalmacija i posebice Liburnija s transhumantnim planinskim stočarstvom i skromnim agrarom u vrletima Velebita.⁸⁶

⁸³ A. Demicheli, D. Demicheli 2018, 343–357.

⁸⁴ Büntigen *et al.*, 2016.

⁸⁵ Procop. *BP* II.23,21.

⁸⁶ Belaj 2004, 5–31.

Unatoč vrlo složenoj općoj situaciji diljem Sredozemlja, Bizant nastavlja ratovanje s Gotima na Apeninskom poluotoku.⁸⁷ Inicijativa je prepuštena Gotima i godine 549. Totila je zauzeo Rim a zatim uputio izazov Carstvu i na moru. Gotska flota opljačkala je dijelove obale Dalmacije, a naredne 550. godine i Siciliju. Justinijan je uzvratio tako što je 551. imenovao Narzesa za vrhovnog vojnog zapovjednika u Italiji. U ljeto 551. Narzes je prikupljao vojsku iz Trakije i Ilirika u Saloni, gdje je utvrdio svoj stožer. Iz Salone je u proljeće 552. poveo vojsku od oko 25.000 ljudi koju su, osim rimskih odreda s Ilirima i Tračanima, činili i pridruženi Langobardi, Heruli, Gepidi, Huni i perzijski otpadnici. Dugotrajan put vodio je preko istočne obale Jadrana do Venetije odakle je, koristeći pontone, rimska vojska prešla rijeku Po zaobilazeći gotske zasjede. Narzes je 6. lipnja 552. ušao u Ravenu. Do presudne bitke došlo je kod gradića Tagine u Umbriji krajem lipnja 552., gdje je Totila doživio poraz i poginuo.⁸⁸

Kretanje impresivne vojske pod Narzesom kopnenim putem Dalmacijom godine 552. može se zamisliti iz Salone preko Burnuma trasom stare antičke prometnice sjeverno od Velebita, tj. preko Arupija, Senije i Tarsatike do Akvileje.⁸⁹ Dio postrojbi i logistike moguće je bio ukrcan na brodovlje, jer je tako glavčina, zaštićena bizantskim brodovljem, za pogodna vremena mogla koristiti Velebitski kanal sve do Senije i Tarsatike, pa i do Istre. Kao alternativni pravac kretanja dijelova vojske može se zamisliti smjer Burnum, Aserija, Nedin, Karin te priobalje Velebita, gdje su nešto ranije, svakako nakon 537., podignuta nova kasta Modrić Draga i Sv. Trojica, a vjerojatno je obnovljena i utvrda *Bigi* (Drvišica).

Na temelju činjenice da je Narzes s velikom vojskom krenuo kopnom, nameće se logična misao da je ta vojska prolazila kroz područje koje nije pružalo otpor, jer je ranije, tj. nakon 537., ono bilo pacificirano i fortificirano sukladno Justinijanovom konceptu rekonkviste. U toj je rekonkvisti bitna sastavnica bila duhovna obnova oslobođenog prostora izgradnjom brojnih novih ili obnovljenih sakralnih objekata, koji su marom arheologa i povjesničara umjetnosti otkriveni i prepoznati kao nasljeđe 6. stoljeća. U Justinijanovo doba, uspostavom bizantskog egzarhata u Raveni, potpala je Zadarska biskupija pod jurisdikciju Carigradske crkve.⁹⁰ Nove crkve nastaju u Enoni, Aseriji, Nedinu i u ruralnim naseljima (vicima i pagima). Lijep primjer je troapsidalna crkva sv. Martina u Pidrasi pored vile rustike⁹¹ i Glavčina kraj sela Podvršja, na kojoj je A. Uglešić istražio dvojnu crkvu

⁸⁷ Prilike u susjednoj Italiji promijenile su se u gotsku korist nakon izbora Totile za njihovog novog kralja i teške epidemije bubonske kuge koja je godine 542. pogodila Carstvo.

⁸⁸ Tek padom Verone 20. srpnja 561., predajom posljednjeg gotskog uporišta Gotski rat je okončan, ali je Italija teško opustošena, a nova iskušenja su tek slijedila.

⁸⁹ Miletić 2006, 125, Mapa 1.

⁹⁰ Uglešić 2002, 8–9.

⁹¹ Cambi 1984, 45 i d.; Uglešić 2002, 52–56.

(*basilica gemina*) podignutu vjerojatno u blizini većeg rimskog posjeda (*villa*), iz kojeg je nastalo naselje (*vicus?*).⁹²

Već je ranije prepoznata pojava crkava iz Justinijanove epohe uz sjevernu obalu Velebitskog kanala (Sv. Trojica), kao i na utvrdama na otoku Pagu u kastronu Sutojanju, Sv. Jurju nad Caskom i Sv. Jurju iznad grada Paga.⁹³ Kastron Sv. Juraj iznad grada Paga, s crkvom posvećenom tom omiljenom svecu, zacijelo je nadzirao solanu uz istočnu obalu Paškog zaljeva. Nasuprot otoku Pagu, na položaju Ljupču, u Justinijanovoj je epohi bio veliki kastron unutar kojega je smještena crkva. Kao površinski slučajni nalaz otkrivena je ondje bula cara Maurikija Tiberija, koja dokazuje naglašen bizantski interes za taj strateški važan položaj s kojega se nadzirao pomorski promet iz Velebitskog kanala prema Zadru, ali i solane u Ljubačkom zaljevu.⁹⁴ Nasuprot Ljubačkih vrata uz istočnu obalu otoka Paga nalazi se otočić Veli Sikavac, na kojem su otkrivene građevinske strukture utvrde i keramika primjerena obrambenim objektima Justinijanove epohe.⁹⁵

Zaključno možemo konstatirati kako je na temelju prostornih datosti širi areal Starigrada Paklenice, s nasljeđem kasne antike uz Velebitski kanal, obilježen položajima ranobizantskih utvrda – kasta, ali i sakralnih objekata primjerenih epohi istočnorimskog cara Justinijana I. (527.–565.). Uklopljena u vrletni krševiti krajobraz Velebita, s nizom od ranije poznatih obalnih zajednica (*civitates*) povezanih gorskim prijevojima s dubinama zaleđa, ta su ranobizantska kasta i crkve predstavljala snažnu poveznicu s ranim srednjim vijekom. Promatrani prostor Velebitskog primorja svjedokom je presudnog Justinijanova konačnog razrješenja ratovanja s Istočnim Gotima Narzesovim uspješnim prodorom na Apeninski poluotok. Od doba vladavine Justinijana I. do Heraklija (610.–641.) promijenio se krajobraz Dalmacije, Liburnije i Istre, obogaćen novom toponimijom, posebice hagianimijom i trajnim orijentirima – utvrdama i crkvama, koji je ujedno postao važnim dijelom svjetske baštine. To osebujno nasljeđe valja ustrajno znanstveno istraživati, vrednovati i predstaviti kao dodatnu vrijednost turističkoj ponudi Hrvatske. Epoha Justinijana I. i njegovih nasljednika bitno je utjecala na početke oblikovanja hrvatskog ranog srednjovjekovlja, u kojem početkom 7. stoljeća susrećemo rane Slavene i Hrvate, a ujedno je prethodila dugotrajnijem zadržavanju Bizantskog Carstva u nekoliko urbanih središta uzduž istočne obale i arhipelaga Jadrana.⁹⁶

⁹² Uglešić 2017, 113–133. Ekonomska moć tog posjeda bila je utemeljena na plodnoj zemlji, ribarstvu, proizvodnji keramike i velikim solanama u Ljubačkom zaljevu.

⁹³ Tomičić 2017.

⁹⁴ Uglešić 2017, 132, sl. 48.

⁹⁵ Gluščević, Grosman 2017, 121–150.

⁹⁶ Cambi 2002.

Na koncu ovih razmatranja čini se opravdanim ponuditi glavne konture mogućeg scenarija prapovijesnih i povijesnih zbivanja u širem arealu Argirunta, današnjeg Starigrada Paklenice.

Kao prva i utemeljena pretpostavka nameće nam se, s obzirom na veličinu teritorijalne liburnske zajednice, njezino prirodno središte Velika gradina. To jezikom naše struke nazivamo ujedno i *arheološka zona Sv. Trojica*. Na tom prostoru se u kontinuitetu od liburnskog željeznodobnog naselja gradinskog tipa (Velika i Mala gradina), podno gorskih prijevoja Velebita, pronalaze materijalna svjedočanstva organiziranog života tijekom stoljećâ prapovijesti.

Potom se tijekom snažnog vala romanizacije Liburnije, za cara Tiberija ili možda još Augusta, na obalnom rubu podno Velebita i pristupu gorskom klancu Paklenici oblikuje antički municipij Argirunt, današnji Starigrad. Opasan bedemima i kulama, taj je gradić prestao iz nepoznatih razloga egzistirati. Groblje Argirunta svjedoči o razini lokalne zajednice i prestanku njezina života. Stradanje municipija, vjerojatno tijekom 4. stoljeća, imalo je svakako određene demografske i ine posljedice, pa se pretpostavlja da je u nemirnom razdoblju tijekom velikih seoba naroda stanovništvo potražilo zaštitu na prirodno zaštićenijim višim položajima koji su bili napušteni nakon rimske pacifikacije Liburnije. To je moglo biti u zoni od Velike gradine do obalnog ruba.

Istočni Goti su na području Dalmacije i Liburnije ostavili skromne materijalne tragove nazočnosti u relativno kratkotrajnom razdoblju svoje vladavine od 493. do 537. godine. Riječ je poglavito o nalazima novca i nakita Istočnih Gota, koji do sada nisu registrirani i na užem području Argirunta. Ruševine Argirunta vjerojatno nisu bile privlačne za ponovno naseljavanje. Međutim, ono što je za našu temu posebno vrijedno, nastalo je još tijekom razdoblja gotske vladavine istočnom obalom Jadrana. To su podatci iz prvorazrednog povijesnog vrela *Cosmographia (Opis svijeta)* anonimnog Ravenjanina. Nastala u 7. stoljeću, svakako na temelju nešto ranijih podataka vjerojatno iz prve polovine 6. stoljeća, *Kozmografija* pokazuje da je autor sam oblikovao tekst na temelju sheme zemljopisne predaje cestovnih odnosno plovidbenih pravaca. U njemu se spominje i Argirunt, jer ga se navodi u starijem izvoru pa postoji kao uspomena, premda zapravo nema većih tragova bilo kakva oblika urbane aglomeracije.

Sljedeća vrlo važna dionica u određenom obliku urbane geneze Argirunta jest izgradnja dvaju kasta u arealu nestalog antičkog municipija. To su opsegom manji kastron u Modrič Dragi i na prirodno zaštićenom položaju opsegom najveća kasnoantička utvrda na istočnom pročelju Jadrana – kastron Sv. Trojica. Nastala tijekom rekonkviste istočnorimskog cara Justinijana I., ona je svjesno odabrana na dominantnom položaju trajnog nadzora prometnih pravaca kopnom i posebice plovidbe unutar akvatorija Velebitskim kanalom. Nastala je u prvoj polovini

6. stoljeća. Bila je simbolom moći i sigurnosti, koje su se Justinijanovim carstvom širile i osiguravale iscrpljujućim ratovanjem i upornom rekristijanizacijom. U epohi cara Justinijana organiziran je, dakle, prostor nekadašnjeg Argirunta kao odlično branjena dionica obale na prilazu gorskim prijevojima na Velebitu i plovnim putevima. Kastron Sv. Trojica nametnuo se, impresivnim opsegom i sofisticiranom obrambenom arhitekturom, kao hegemon i duhovno središte, a vrlo vjerojatno je njegova uloga «novog Argirunta» prekinuta na prijelazu 6. u 7. stoljeće doseljavanjem Slavena. Taj je posljednji val novih doseljenika izmijenio i toponimiju, darujući antičkom Argiruntu trajni naziv Starigrad kao potvrdu uspomene na ruševine naselja koje su Slaveni zatekli. Ujedno je okolica Starigrada, pogodna za nastavak novih oblika života, dočekala promjene primjerene ranom srednjem vijeku, kako to razabiremo pojavom predromaničke crkvice sv. Jurja u nedalekoj Rovanjskoj, odnosno romaničke crkve sv. Petra s višeslojnim župskim grobljem novonaseljenog stanovništva Starigrada Paklenice.

LITERATURA / LITERATURE

- Abramić, Colnago 1909 Mihovil Abramić, Anton Colnago, Untersuchungen in Norddalmatien, *JÖAI* 12, 18–110.
- Antoljak 1971 Stjepan Antoljak, Zadar pod vlašću Istočnih Gota, *Zadarska revija* XX/2, Zadar, 137–146.
- Belaj 2004 Vitomir Belaj, Tradicijsko planinsko stočarstvo na Velebitu i bunjevačka etnogeneza, *Studia Ethnologica Croatica* 16, Zagreb, 5–31.
- Büntgen *et al.* 2016 Ulf Büntgen *et al.*, Cooling and societal change during the Late Antique Little Ice Age from 536 to around 660 AD, *Nature Geoscience* 9, 231–236.
- Bury 1958 John Bagnell Bury, *The Late Roman Empire from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian*, vol. 2, London.
- Cambi 1984 Nenad Cambi, Triconch Churches on the Eastern Adriatic, *Actes du IX CIAC, Thessalonoque 1980*, Thessaloniki, Citédel Vaticano, II, 45–54.
- Cambi 2002 Nenad Cambi, *Povijest umjetnosti u Hrvatskoj. Antika*, Zagreb.
- Cambi, Pasini 1980 Nenad Cambi, Uroš Pasini, Antički izvori o Naroni i Neretvi, *Znanstveni skup Dolina rijeke Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka*, *IzdHAD* 5, Split, 279–283.
- Ciglenečki 2009 Slavko Ciglenečki, Justinijanovo utvrđivanje Ilirika, *AAdr* III, Zadar, 205–222.
- Čače 1993 Slobodan Čače, *Civitates Dalmatiae* u “Kozmografiji” Anonima Ravenjanina, *Diadora* 15, 347–440.
- Čače 2007 Slobodan Čače, Aserija i njezino zaleđe: Bukovica, Zrmanja, južni Velebit, *Asseria* 5, Zadar, 39–82.
- A. Demicheli,
D. Demicheli 2018 Ana Demicheli, Dino Demicheli, Salona AD 541: Precisely dated sarcophagus of *vaginarius* (scabbard maker) Saturninus, *fabrica armorum salonitana* and the plague of Justinian, *Epigraphica* LXXX/1–2, Faenza, 357–385.
- Demo 1994 Željko Demo, Ostrogothic Coinage from Collections in Croatia, Slovenia and Bosnia & Hercegovina, *Situla* 32, Ljubljana.
- Domijan 1983 Miljenko Domijan, Crkva sv. Andrije na Vrgadi nakon posljednjih istraživanja i konzervatorskih radova, *ShP* 123, 135–148.
- Dubolnić 2006 Martina Dubolnić, Prapovijesna nalazišta na području Starigrada Paklenice, *Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 48, Zadar, 1–55.
- Dubolnić 2007 Martina Dubolnić, Argyruntum i njegov teritorij u antici, *Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 49, Zadar, 1–58.
- Dubolnić Glavan,
Glavaš 2011 Martina Dubolnić Glavan, Vedrana Glavaš, Prilog poznavanju najstarijeg optjecaja novca na prostoru Velebita / Contribution to the study of the oldest coin circulation on the territory of Southern Velebit, *PIAZ* 28, 95–121.
- Dubolnić Glavan 2018 Martina Dubolnić Glavan, Starigrad Paklenica: arheološka topografija krškog krajolika, u: *Zbornik Starigrad Paklenica*.

- Dukat, Mirnik, Neralić 1984 Zdenka Dukat, Ivan Mirnik, Jadranka Neralić, Numizmatičke vijesti iz Senja i okolice II, SZ 10–11 (1983–1984), 41–58.
- Faber 1988 Aleksandra Faber, Osvrt na utvrđenja otoka Krka od vremena prethistorije do antike i srednjeg vijeka, *PIAZ* 3–4 (1986–1987), 113–140.
- Glavaš, Borzić 2018 Vedrana Glavaš, Igor Borzić, Rezultati arheoloških istraživanja ispred župne crkve svetog Jurja u Starigradu, u: Zbornik *Starigrad Paklenica*.
- Glavaš, Borzić 2018 Vedrana Glavaš, Igor Borzić, Rezultati arheoloških istraživanja ispred župne crkve svetog Jurja u Starigradu, Znanstveni skup *Starigrad Paklenica* (Starigrad Paklenica, 23.–25. travnja 2018.), *Knjižica sažetaka*, 12.
- A. Glavičić 1984 Ante Glavičić, Arheološki nalazi iz Senja i okolice (VI), SZ 10–11, 7–28.
- A. Glavičić 1996 Ante Glavičić, Ostaci crkvice sv. Vida u Senju i Karlobagu, prilog istraživanju starohrvatskih sakralnih objekata Velebita, II. dio, SZ 23, 41–58.
- M. Glavičić 1995 Miroslav Glavičić, Pregled prapovijesnih nalazišta na primorskom obronku Velebita, *Paklenički zbornik* 1, Starigrad Paklenica, 215–222.
- Glušćević 2018 Smiljan Glušćević, Probna istraživanja u podmorju Starigrada Paklenice 2015. godine, u: Zbornik *Starigrad Paklenica*.
- Glušćević, Grosman 2015 Smiljan Glušćević, Darja Grosman, Nova bizantska utvrda na otočiću Veliki Sikavac kod otoka Paga / A new Byzantine fortification on Veliki Sikavac islet off the island of Pag, *Diadora* 29, 121–150.
- Glušćević 2018 Smiljan Glušćević, Probna istraživanja u podmorju Starigrada Paklenice 2015. godine, u: Znanstveni skup *Starigrad Paklenica* (Starigrad Paklenica, 23.–25. travnja 2018.), *Knjižica sažetaka*, 12–13.
- Goldsten 1992 Ivo Goldstein, *Bizant na Jadranu*, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, Zagreb.
- Gračanin 2011 Hrvoje Gračanin, *Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju (od konca 4. do konca 11. stoljeća)*, Zagreb.
- Gunjača 1986 Zlatko Gunjača, Kasnoantička fortifikacijska arhitektura na istočnojadranskom priobalju i otocima, u: P. Medović (ur.), *Odbrambeni sistemi u praistoriji i antici na tlu Jugoslavije. Referati XII kongresa arheologa Jugoslavije*, Arheološko društvo Vojvodine, Novi Sad, 124–134.
- Ilkić, Vučić 2018 Mato Ilkić, Jakov Vučić, Numizmatički nalazi s područja Općine Starigrad, u: Zbornik *Starigrad Paklenica*.
- Jurić 1995 Radomir Jurić, Srednjovjekovni spomenici u Velebitskom podgorju, *Paklenički zbornik* 1, Starigrad Paklenica, 245–253.
- Jurić 2013 Radomir Jurić, Arheološka istraživanja crkve sv. Petra i njezina okoliša u Starigradu Paklenici, SZ 40, 647–656.

- Jurić 2018 Radomir Jurić, Rezultati arheoloških istraživanja crkve sv. Petra i njezina okoliša u Starigradu Paklenici (1999.–2008.), u: Zbornik *Starigrad Paklenica*.
- Katić 2018 Miroslav Katić, *Castella qui sunt super civitatem Salonitanam*, VAHD 111, 245–279.
- Konestra *et al.* 2018 Ana Konestra, Vedrana Glavaš, Asja Tonc, Paula Androić Gračanin, Nera Šegvić, Kulturni krajolik Velebita – Terenski pregledi na području Podvelebitskog primorja u 2017. godini / Cultural Landscape of Velebit – Field surveys of the Velebit coast in 2017, *Annales Instituti Archaeologici / Godišnjak Instituta za arheologiju XIV*, Zagreb, 148–152.
- Leksikon* *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 2006.
- Majnarić-Pandžić 1998 Nives Majnarić-Pandžić, Brončano i željezno doba, u: S. Dimitrijević, T. Težak-Gregl, N. Majnarić-Pandžić (ur.), *Prapovijest*, Zagreb, 161–358.
- Marović 1984 Ivan Marović, Reflexions about Year of Destruction of Salona, VAHD 77, 293–314.
- Margetić 1990 Lujo Margetić, *Rijeka, Vinodol, Istra*, Rijeka, 29–31.
- Matijašić 2001 Robert Matijašić, Anonimni Ravenjanin, Istra i biskupska središta, *Acta Histriae* 9/2, Koper, 285–294.
- Matijašić 2006 Robert Matijašić, La Liburnia settentrionale all’inizio del Principato: uno schizzo dell’organizzazione amministrativa e territoriale, u: S. Čače, A. Kurilić, F. Tassaux (réd. / ur.), *Les routes de l’Adriatique antique géographie et économie / Putovi antičkog Jadrana geografija i gospodarstvo*, Ausonius éditions – Mémoires 17, Bordeaux, Zadar, 81–87.
- Matijević-Sokol 1994 Mirjana Matijević-Sokol, Povijesna svjedočanstva o Senju i okolici, SZ 21, 25–40.
- Medini 1980 Julijan Medini, *Provincia Liburnia, Diadora* 9, 363–434.
- Migotti 1996 Branka Migotti, Naslovnici ranokršćanskih crkava u Dalmaciji, ARR 12, 189–247.
- Miletić 2006 Željko Miletić, Roman Roads along the Eastern Coast: State of Research, u: S. Čače, A. Kurilić, F. Tassaux (réd. / ur.), *Les routes de l’Adriatique antique géographie et économie / Putovi antičkog Jadrana geografija i gospodarstvo*, Ausonius éditions – Mémoires 17, Bordeaux, Zadar, 125–136.
- Mirnik, Šemrov 1998 Ivan Mirnik, Andrej Šemrov, Byzantine Coins in the Zagreb Archaeological Museum Numismatic Collection, VAMZ XXX–XXXI, 129–258.
- Petricioli 1983 Ivo Petricioli, *Castrum Liube* (Neistraženi arheološki lokalitet), ShP 13, 117–122.
- Stagličić 2013 Ivan Stagličić, Kasnoantička i ranosrednjovjekovna arheološka baština Podvelebitskog primorja (neobjavljen magistarski rad), Sveučilište u Zadru.

- Suić 1976 Mate Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb.
- Suić 1995 Mate Suić, Bizantski limes na istočnoj obali Jadrana, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 36, Split, 133–145.
- Suić 2003 Mate Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu* (ur. M. Šegvić), Zagreb.
- Šiljeg 2005 Bartul Šiljeg, Proučavanje kasnoantičke naseljenosti hrvatskog primorja primjenom metode daljinskog istraživanja (neobjavljena doktorska disertacija), Filozofski fakultet u Zagrebu.
- Škunca 1988 Aleksij Škunca, Pregled antike otoka Paga, u: *Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u Hrvatskom primorju*, IzdHAD 13, Zagreb, 23–28.
- Tomičić 1988 Željko Tomičić, Novija ranosrednjovjekovna istraživanja Odjela za arheologiju, *PIAZ* 3–4 (1986–1987), 141–174.
- Tomičić 1990a Željko Tomičić, Materijalni tragovi ranobizantskog vojnog graditeljstva u Velebitskom podgorju, *VAMZ* 3. s., XXIII, 139–162.
- Tomičić 1990b Željko Tomičić, Arheološka svjedočanstva o ranobizantskom vojnom graditeljstvu na sjevernojadranskim otocima, *PIAZ* 5–6 (1988–1989), 29–53.
- Tomičić 1993 Željko Tomičić, Tragovi ranobizantskog vojnog graditeljstva na sjevernom hrvatskom primorju, u: R. Matejčić (ur.), *Umjetnost na istočnoj obali Jadrana u kontekstu europske tradicije. Zbornik Pedagoškog fakulteta*, Rijeka, 91–96.
- Tomičić 1995 Željko Tomičić, Utvrde Justinijanove epohe – prinos proučavanju pejzažne arheologije u Hrvatskoj, *HAnt* 1, 97–100.
- Tomičić 1996 Željko Tomičić, Svetojanj – kasnoantička utvrda kraj Stare Novalje na otoku Pagu, *ARR* 12, 291–305.
- Tomičić 1998 Željko Tomičić, Le tracce della riconquista gustiniana sulla costa dell'Adriatico orientale, u: E. Marin (ed. / ur.), *Atti del XIII Congresso Internazionale di Archeologia Cristiana*, Split, Poreč, 1075–1089.
- Tomičić 2000 Željko Tomičić, Prinos Aserije poznavanju organizacije Dalmacije u epohi cara Justinijana / Contribution of Asseria to the understanding of organisation of Dalmatia in the Emperor Justinian's era, *Asseria* 8, Zadar, 351–400.
- Tomičić 201 Željko Tomičić, Daljinskom interpretacijom do arheoloških spoznaja o ponekim nalazištima na istočnojadranskom arhipelagu i priobalju / Using remote sensing to provide archaeological findings about several sites along the Eastern Adriatic archipelago and coast, *AAdr* VIII, Zadar, 81–99.
- Tomičić 2015 Željko Tomičić, Kasnoantička utvrda na položaju crkvice sv. Jurja iznad Paga. Prinos arheološkom istraživanju geneze grada Paga / The Late Antiquity fortification on the location of St. George's Church above Pag. An insight into archaeological investigation of the beginnings of the town of Pag, *Diadora* 29, 107–120.
- Tomičić 2018a Željko Tomičić, Arheološko hodočašće tragom vlč. Josipa Benedikta Kunkere na otoku Pagu: primjer Sutojanja / Archaeological

- pilgrimage on the trail of the reverend Josip Benedikt Kunkera on the island of Pag: The case of Sutojanj, *Zbornik Instituta za arheologiju*, Knjiga 8, Zagreb, 199–206.
- Tomičić 2018b Željko Tomičić, Područje Starigrada Paklenice i priobalja Velebita u epohi cara Justinijana I. (527.–565.), u: *Zbornik Starigrad Paklenica*.
- Tonc 2013 Asja Tonc, Rezultati probnih iskopavanja na gradini Svete Trojice 2012. godine / Results of trial excavations at the Sv. Trojica hillfort in 2012, *Annales Instituti archaeologici IX*, Zagreb, 116–120.
- Tonc, Radman-Livaja, Dizdar 2010 Asja Tonc, Ivan Radman-Livaja, Marko Dizdar, Terenski pregled Područja Tribanj–Krušćica–gradina Sv. Trojica, *Annales Instituti archaeologici VI* (2010), Zagreb, 118–121.
- Tonc, Radman-Livaja, Dizdar 2013 Asja Tonc, Ivan Radman-Livaja, Marko Dizdar, The warrior grave from Sveta Trojica near Starigrad Paklenica, u: *Weapons and Military Equipment in a Funerary Context. Proceedings of the XVII RO-MEC Conference*, Zagreb, 245–258.
- Uglešić 1990 Ante Uglešić, Tipološko-stilska analiza istočnogotskog nakita na području rimske provincije Dalmacije, *RFFZd* 29 (16), 207–229.
- Uglešić 1992 Ante Uglešić, Rimska provincija Dalmacija pod vlašću Istočnih Gota, *RFFZd* 30 (17), 139–162.
- Uglešić 2002 Ante Uglešić, *Ranokršćanska arhitektura na području današnje Zadarske nadbiskupije*, Monografije, sv. 3, Zadar.
- Uglešić 2017 Ante Uglešić, Ranokršćanski nalazi iz okolice Ljupča, u: J. Faričić, J. Lenkić (ur.), *Župa Ljubač – Zrcalo povijesnih i geografskih mijena u sjeverozapadnom dijelu Ravnih kotara*, Zadar, 112–133.
- Zbornik Starigrad Paklenica Zbornik znanstvenog skupa *Starigrad Paklenica* (Starigrad Paklenica, 23.–25. travnja 2018) (u tisku).

LITERARNI IZVORI / LITERARY SOURCES

- Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica*, ed. M. Pinder, G. Parthey, Berlin 1860.
- Sancti Eusebii Hieronymi Epistolae Pars II: Epistolae* – 118.2, I. Hilberg (ur.), Wien, Leipzig 1912.
- Caius Plinius Secundus, *Naturalis historia*, ed. L. Ian, C. Mayhoff, Leipzig 1892–1909.
- Procopius of Caesarea, *The Gothic War (Bellum Gothicum)*, LCL 1968–1978, II, 28, 6.
- Procopius Caesariensis, *De bello Persico; Anecdota*, ed. H. B. Dewing, Cambridge 1914.
- Strabo, *Geographica I–III*, ur. A. Meineke, Leipzig 1877.

SUMMARY

The Velebit Coast Between the Roman Period and the Early Middle Ages – the Example of Starigrad

This paper attempts to outline the cultural and historical complexity of the surrounding area of Starigrad Paklenica, a unique and unavoidable point of longevity in the area of the Velebit region, with the associated coastline and archipelago during the reign of the East-Roman Emperor Justinian I (AD 527–565). In the immediate vicinity of Starigrad, the architectural legacy of the Gradina Modrič Draga and the *kastron* St. Trinity represents the horizon of the Emperor Justinian's fortresses. The author dedicated special attention to the remains of fortifications during his field study and documenting, including drone photography. The paper emphasizes the special importance of the *kastron* of St. Trinity as a hegemon fortification, which in the 6th century might have taken over the role of the central settlement of the studied part of the Velebit area, meaning Roman *municipium Argyruntum*.

Translation: *Željko Tomičić*